

Αλλάζοντας έξι καπέλα... έξι χρώματα. Η αξιοποίηση της τεχνικής των «έξι καπέλων σκέψης» του Edward De Bono στην προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων

Μεταξούλα Μανικάρου
Δρ. Φιλολόγος,
μέλος ΕΔΙΠ στο ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Περίληψη

Τα «έξι καπέλα σκέψης ή τα «έξι σκεπτόμενα καπέλα» αποτελούν μια εναλλακτική μέθοδο του Edward de Bono, ο οποίος, προσπαθώντας να απεγκλωβίσει τον ανθρώπινο νου από την «κάθετη σκέψη» (παραδοσιακή σκέψη), επινόησε την «πλάγια ή πλευρική ή εναλλακτική σκέψη» (σκέψη έξω από τους κανόνες) για την καλύτερη οργάνωση της σκέψης και τη δημιουργική επίλυση των καθημερινών προβλημάτων. Θεωρείται, μάλιστα, παγκοσμίως ως ο πρωτεργάτης και η ηγετική φυσιογνωμία στη διαμόρφωση ενός πλαισίου που θα αναδεικνύει και θα προάγει τη δημιουργική σκέψη για την καλύτερη κατανόηση και μεγαλύτερη πρωτοτυπία στις προτεινόμενες λύσεις αναφορικά με ένα θέμα, καθώς και στη διδασκαλία της σκέψης ως δεξιότητας. Το παρόν άρθρο επιχειρεί να παρουσιάσει μια διδακτική προσέγγιση για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, εφαρμόζοντας το καινοτόμο αυτό εργαλείο του de Bono στην εκπαιδευτική διαδικασία και ειδικότερα στην προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων στην τάξη. Συγκεκριμένα, αρχικά γίνεται αναφορά στις δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα και κυρίως στη «δημιουργικότητα», ακολουθεί η περιγραφή των «έξι καπέλων σκέψης» του de Bono. Τέλος, επιλέγεται το διήγημα του Αντώνη Σαμαράκη «Σ' ένα συνοριακό σταθμό» (*Ανθολόγιο λογοτεχνικών κειμένων Ε' & Στ' Δημοτικού*, σελ. 67-68) για την αξιοποίηση της τεχνικής του de Bono στην ώρα του Ανθολογίου της Στ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου, μια ώρα που δεν εξαρτάται από τη διδασκαλία της γλώσσας ούτε αποτελεί συμπλήρωμα και πεδίο γλωσσικών εφαρμογών (Κατσίκη-Γκίβαλου, χ.χ.: 5), ασχέτως αν το συγκεκριμένο λογοτεχνικό κείμενο προτείνεται στη θεματική ενότητα της γλωσσικής διδασκαλίας με τίτλο «Ταξίδια, τόποι, μεταφορικά μέσα».

1. Εισαγωγή

1.1. Δεξιότητες 21^{ου} αιώνα

Ήδη, από τις αρχές του 21ου αιώνα, παρατηρείται διεθνώς έντονη κινητικότητα για την αναδιαμόρφωση των εκπαιδευτικών συστημάτων και μάλιστα των Αναλυτικών Προγραμμάτων, προκειμένου οι μαθητές να αναπτύξουν δεξιότητες, οι οποίες θα τους επιτρέψουν να ανταποκρίνονται σε νέες ανάγκες και σύγχρονες προκλήσεις στο παγκοσμιοποιημένο γίγνεσθαι, κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους αλλά και αργότερα ως επαγγελματίες και πολίτες. Συνεπώς, αναφορικά με τις δεξιότητες του 21ου αιώνα και την αναγκαιότητα προώθησής τους μέσα από την εκπαίδευση, έχουν εκπονηθεί έρευνες και προγράμματα, που ποικίλλουν, λόγω της διαφορετικής έμφασης που δίνει ο κάθε οργανισμός σε κάποιους τομείς. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τη μελέτη των Binkley, et al. (2010) για το πρόγραμμα ATC21S (The Assessment and Teaching of 21st-Century Skills project), το οποίο ορίζει την ακόλουθη ταξινόμια: α) Τρόποι σκέψης: Δημιουργικότητα, κριτική σκέψη, επίλυση προβλήματος, λήψη αποφάσεων και μάθηση. β) Τρόποι εργασίας: Επικοινωνία και συνεργασία. γ) Εργαλεία δουλειάς: Τεχνολογίες

της Πληροφορίας και Επικοινωνίας και ψηφιακός εγγραμματισμός. δ) Δεξιότητες για ζωή στον κόσμο: Πολιτική αγωγή, επαγγελματική και προσωπική ανάπτυξη, προσωπική και κοινωνική ευθύνη.

Κατά μία άλλη προσέγγιση (Trilling, 2008), οι αναγκαίες δεξιότητες, που θα πρέπει να καλλιεργηθούν στον 21^ο αιώνα, είναι οι (7Cs): Κριτική Σκέψη & Δράση (Critical Thinking and Doing), Δημιουργικότητα (Creativity), Συνεργασία (Collaboration), Διαπολιτισμική Κατανόηση (Cross-cultural Understanding), Επικοινωνία (Communication), Γνώση Η/Υ (Computing), Επαγγελματική & Μαθησιακή Αυτοδυναμία (Carrier & Learning Self-reliance).

Συνεπώς, με βάση το πρόγραμμα ATC21S και την προσέγγιση του Trilling, η «Δημιουργικότητα» αποτελεί μία από τις δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα.

1.2. Οριοθέτηση της δημιουργικότητας

Το θέμα της δημιουργικότητας έχει απασχολήσει τους ερευνητές ποικίλων κλάδων (πχ. ψυχολογίας, γνωσιακής επιστήμης, φιλοσοφίας της επιστήμης, θεολογίας, κοινωνιολογίας, γλωσσολογίας, τεχνολογίας, οικονομίας) και έχει αναπτυχθεί μια πλούσια σχετική βιβλιογραφία, ανάλογα με την οπτική προσέγγισης και τις γωνίες προβληματισμού, με συνέπεια να μην έχει διατυπωθεί ένας αποδεκτός ορισμός. Μια ενδεικτική αναφορά είναι η ακόλουθη.

Ένας από τους πρώτους ορισμούς που δόθηκαν για τη δημιουργικότητα φέρει την πατρότητα του Guilford, ο οποίος και ανέδειξε την ανάγκη για τη συστηματική επιστημονική μελέτη της. Σύμφωνα με τον Guilford (1950), «Η δημιουργικότητα καλύπτει τις πιο χαρακτηριστικές ικανότητες των δημιουργικών ατόμων που καθορίζουν την πιθανότητα για ένα άτομο να εκφράσει δημιουργική συμπεριφορά, η οποία εκδηλώνεται με εφευρετικότητα, σύνθεση, σχεδιασμό. [...] Τα άτομα που έχουν αναγνωριστεί ως δημιουργικά απλώς κατέχουν σε υψηλότερο βαθμό ό,τι και οι άλλοι οι άνθρωποι». Η δημιουργική ή αποκλίνουσα σκέψη είναι η ικανότητα του ατόμου να αντλεί από διάφορους κλάδους και πεδία διερεύνησης, για να καταλήξει σε μια βαθύτερη κατανόηση του κόσμου. Αυτό σημαίνει ότι ενθαρρύνεται το άτομο να αναπτύξει τις δικές του λύσεις και να παραγάγει πολλαπλές απαντήσεις σε ένα καθορισμένο πρόβλημα, το οποίο έχει ανοικτό τέλος (Guilford, 1967).

Δημιουργική ή αποκλίνουσα σκέψη είναι η ικανότητα του ανθρώπινου νου να αναζητεί, να εξετάζει, να επεξεργάζεται τα δεδομένα ενός προβλήματος με ελεύθερο τρόπο, που να του επιτρέπει νέους και ανορθόδοξους συνδυασμούς, προκειμένου να βρει έναν μεγάλο αριθμό πρωτότυπων ιδεών και πιθανών λύσεων (Παρασκευόπουλος, 2004: 5, 24).

Η δημιουργική σκέψη χαρακτηρίζεται από τη διαισθητική και φαντασιακή προσέγγιση των δεδομένων, ακολουθεί ασυνήθιστες διαδικασίες και μη προκαθορισμένους κανόνες, με σκοπό την επίλυση μη αλγοριθμικών προβλημάτων και την παραγωγή νέων και μη αναμενόμενων προϊόντων (Ματσαγγούρας, 2003). Η δημιουργικότητα είναι μια δράση, μια ενέργεια, μια κίνηση προς τα εμπρός (Μαγνήσαλης, 1996: 79).

Η πραγματική δημιουργική σκέψη απαιτεί, απαραίτητα, τη χρήση της κριτικής-συγκλίνουσας σκέψης (Κολιάδης, 2002). Πρόκειται, δηλαδή, για δύο συμπληρωματικούς και συσχετιζόμενους τρόπους σκέψης, οι οποίοι δεν λειτουργούν ανεξάρτητα μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, η μετάβαση από τον συγκλίνοντα στον αποκλίνοντα τρόπο σκέψης και αντίστροφα δεν σηματοδοτεί μια τομή αλλά μια αλληλοδιείσδυση (Ξανθάκου, 1998: 44).

Η δημιουργική σκέψη είναι μια «σφαιρική πράξη» η οποία συνδέεται με τον αποκλίνοντα τρόπο σκέψης, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ευχέρεια, ευλυγισία και πρωτοτυπία, συνεργάζεται και βρίσκεται σε δυναμική αλληλεπίδραση με τις υπόλοιπες νοητικές διεργασίες και, κατά την παραγωγή, ικανότητα σύνθεσης, μετασχηματισμού και επεξεργασίας των δεδομένων πληροφοριών, εστιάζει σε όλες τις πιθανές ιδέες και λύσεις (Ξανθάκου, 1998).

Μέσα από την εννοιολογική προσέγγιση, προκύπτει ότι οι ορισμοί άλλοτε εστιάζουν στη φύση του παραγόμενου από τη δημιουργική σκέψη προϊόντος (νέο, πρωτότυπο), άλλοτε στη διαδικασία της δημιουργικής σκέψης (αποκλίνουσα και παραγωγική) και άλλοτε σε άλλες παραμέτρους. Αυτό σημαίνει ότι, «υπάρχουν άπειροι ορισμοί και ιδέες για τη δημιουργικότητα, όσοι και οι άνθρωποι που έχουν γράψει τις ιδέες τους σ' ένα κομμάτι χαρτί» (Davis, 1992).

Επομένως, δεν εντυπωσιάζει το γεγονός ότι, κατά τα τελευταία χρόνια, η ενίσχυση της δημιουργικότητας αποτελεί βασικό ζητούμενο στον εκπαιδευτικό χώρο, μέσα από τη θέσπιση νέων οργανωτικών σχημάτων, όπως των Διαθεματικών Ενιαίων Πλαισίων Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) και των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (ΑΠΣ), της Ευέλικτης Ζώνης και, πρόσφατα (σχολικό έτος 2016-17), των Δημιουργικών Εργασιών στο Γενικό Λύκειο. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστούν οι παιδαγωγικές και διδακτικές στρατηγικές που κατέχουν θέση-κλειδί για την καλλιέργειά της στη σχολική τάξη.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει ακριβώς να ζωογονήσει σύστοιχες διαδικασίες δημιουργικής μάθησης, να αξιοποιήσει το μαθητικό δυναμικό, συχνά κρυμμένο μέσα στα στεγανά της σχολικής τάξης και της «συμβατικής» καθηλωμένης προσφοράς της διδακτικής ύλης. Από τις τεχνικές που αφορούν την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, το ερευνητικό μας ενδιαφέρον στρέφεται προς την τεχνική των «έξι σκεπτόμενων καπέλων» του Edward de Bono και την αξιοποίηση της κατά την προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Η τεχνική των «έξι καπέλων σκέψης» του Edward de Bono

Ο Edward de Bono (1985) παρουσίασε την τεχνική των έξι σκεπτόμενων καπέλων (Six Thinking Hats) ως ένα εργαλείο δημιουργικής (παράπλευρης / πλάγιας) σκέψης. Στο πλαίσιο αυτό, τα έξι διαφορετικά καπέλα σκέψης με διαφορετικά χρώματα αντιπροσωπεύουν έξι διαφορετικές και συμπληρωματικές διαστάσεις της ανθρώπινης σκέψης και αποτελούν βασικές κατευθύνσεις και όχι προκατασκευασμένα σχήματα ή έτοιμες λύσεις. Ειδικότερα, τα έξι χρωματιστά καπέλα δηλώνουν τα εξής (Βλαχοκυριάκου & Τζωρτζάκης, 2015• De Bono Group, χ.χ. De Bono, 1985• De Bono, 2006• De Bono Thinking Systems, 2007• Illumine, 2008•Κουλιάδης, 2007• Κινυνja, 2015• Wikipedia):

Λευκό καπέλο (πληροφορίες – δεδομένα): Το καπέλο αυτό, λόγω έλλειψης του χρώματος, υποδεικνύει ουδετερότητα και αντικειμενικότητα. Εστιάζει άμεσα και αποκλειστικά σε γνωστές ή αναγκαίες πληροφορίες. Επικεντρώνει σε δεδομένα και επαληθεύει τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή του, πριν προχωρήσει στη χρησιμοποίησή τους, και ψάχνει για τυχόν κενά και ελλείψεις. Αντιπροσωπεύει περισσότερο περιγραφή παρά εξήγηση. Απαιτεί από τον χρήστη του μεγάλη αυτοπειθαρχία, ώστε να ξεχωρίζει τα δεδομένα από τις εικασίες, τις πεποιθήσεις, τις απόψεις, τις ερμηνείες και τα σχόλια.

Τελικά, ο σκοπός της ύπαρξής του είναι να έχουμε έναν τρόπο να καθορίζουμε ερωτήσεις που πρέπει να γίνουν, να αναζητάμε και να παρουσιάζουμε μόνο πληροφορίες.

Το λευκό καπέλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην αρχή μιας διαδικασίας, ως υπόβαθρο για τις σκέψεις που θα ακολουθήσουν, αλλά ακόμη και στο τέλος, ως μια μορφή απολογισμού, αν, δηλαδή, ταιριάζουν οι προτάσεις μας με τις υπάρχουσες πληροφορίες.

Κόκκινο καπέλο (συναισθήματα-δαισθήσεις): Το χρώμα του είναι έντονο, όπως η φωτιά, γι' αυτό και αναπαριστά τα συναισθήματα, τις απόψεις, τα προαισθήματα και τη διαίσθηση επί ενός θέματος. Παρέχει ένα τυπικό και καθορισμένο κανάλι για την έκφραση όλων των παραπάνω, σε προσωπικό επίπεδο (υποκειμενική εμπειρία) και με την πραγματική μορφή τους, χωρίς την ανάγκη της μεταμφίεσής τους ή της μαντείας τους. Απελευθερώνει από τις υποχρεώσεις για αξιολόγηση, κρίση ή τεκμηρίωση, γιατί τα συναισθήματα δεν ανήκουν στη σφαίρα της λογικής. Με άλλα λόγια, η διάλεκτος του κόκκινου καπέλου κάνει εμφανές όλο το φάσμα των συναισθημάτων, αλλά η διαδικασία και η προσπάθεια έρευνας ή ακόμη αλλαγής τους δεν χωρούν κάτω από αυτό το καπέλο. Τα συναισθήματα αποτελούν μέρος της μεθόδου της σκέψης, γιατί κάθε απόφαση έχει αξιολογική βάση και οι άνθρωποι εκφράζουν τη συναισθηματική επιλογή της δράσης. Συνεπώς, αποτελούν αποδεκτό και σημαντικό «κομμάτι» της σκέψης και δεν μπορούν να εξαφανιστούν, αλλά και ούτε να αφήσουν ελεύθερο το πεδίο στην καθαρή σκέψη. Τελικά, κάθε απόφαση είναι συναισθηματική, αντίθετα με την παραδοσιακή άποψη, σύμφωνα με την οποία τα συναισθήματα θολώνουν ή εμποδίζουν τη σκέψη,

Το κόκκινο καπέλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην αρχή της διαδικασίας για την παρουσίαση και την αξιολόγηση των συναισθημάτων, αλλά και στο τέλος, για να φανεί η ενδεχόμενη αλλαγή τους.

Μαύρο καπέλο (επιφυλακτικό, αρνητικό, σκεπτικισμός, μειονεκτήματα): Το χρώμα του είναι σκούρο και σοβαρό, γιατί υποδεικνύει τι είναι λάθος, τι δεν ταιριάζει και τι δεν έχει αποτέλεσμα. Συλλέγει όλες τις αρνητικές πτυχές μιας λύσης ή απόφασης. Περιγράφει πιθανούς κινδύνους, δυσφορίες, εμπόδια, ενδεχόμενα προβλήματα, αδυναμίες, μειονεκτήματα ή αρνητικές επιπτώσεις. Πρόκειται για ένα καπέλο αρνητικής αξιολόγησης και πρέπει να υπάρχει πάντα μια λογική βάση στην ασκούμενη κριτική. Είναι, ίσως, το πιο σημαντικό, γιατί, υιοθετώντας και νομιμοποιώντας την επιφυλακτικότητα, με βάση την κριτική σκέψη, βάζει το μυαλό σε εγρήγορση και συνιστά έναν ξεκάθαρο χάρτη για τη διασαφήνιση και την επεξεργασία των αρνητικών σημείων. Με άλλα λόγια, η σκέψη με το μαύρο καπέλο δεν είναι επιχειρηματολογία και δεν πρέπει να μετατραπεί σε τέτοια, αλλά αποτελεί μια προσπάθεια εντοπισμού των επικίνδυνων σημείων στον χάρτη, χωρίς, βέβαια, ακρότητες που μπορεί να οδηγήσουν στον εγωισμό ή να υποδηλώσουν συναισθήματα κατωτερότητας ή αρνητισμού, μειώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, στο παραμικρό την αξία του. Τελικά, αποτελεί τον «δικηγόρο του διαβόλου», χωρίς να είναι το καπέλο της έριδας, δεν έχει αρνητικό πρόσημο ούτε είναι κατώτερο των άλλων. Η άλλη πλευρά παρουσιάζεται από το κίτρινο καπέλο (θετική σκέψη). Όμως, επειδή ο εγκέφαλος μπορεί να ευαισθητοποιηθεί μόνο προς μία κατεύθυνση κάθε φορά και δεν λειτουργεί αποτελεσματικά και ταυτόχρονα και στις δύο διεργασίες (θετική και αρνητική κρίση, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα), υιοθετήθηκαν δύο καπέλα και όχι μόνο ένα, που θα ονομαζόταν «καπέλο της κρίσης».

Το μαύρο καπέλο είναι χρήσιμο στο στάδιο του σχεδιασμού αλλά και της αξιολόγησης μιας ιδέας, απόφασης. Η τελική, όμως, απόφαση βασίζεται στον συνδυασμό του λευκού καπέλου (δεδομένα), του κίτρινου καπέλου (οφέλη), του μαύρου καπέλου (επιφυλακτικότητα) και του κόκκινου καπέλου (διαίσθηση και συναισθήματα).

Κίτρινο καπέλο (αισιοδοξία, πλεονεκτήματα): Το χρώμα του είναι φωτεινό, συμβολίζει τη λιακάδα και τη λαμπρότητα, γι' αυτό επικεντρώνει στις θετικές πλευρές, τα πλεονεκτήματα μιας κατάστασης, αναζητά τα πιθανά οφέλη και εκφράζει τη θετική ελπίδα για την εφαρμογή μιας ιδέας. Τροφοδοτεί το μυαλό με αισιοδοξία και αποτελεί την εποικοδομητική και παραγωγική πλευρά της σκέψης. Η θετική προοπτική μπορεί να βασίζεται σε εμπειρία, σε πληροφορίες, σε λογικό συμπέρασμα, σε στοιχεία, ελπίδες και εικασίες. Απαιτεί, όμως, λογική στήριξη, καλά θεμελιωμένη και δομημένη αισιοδοξία, γιατί το καλό συναίσθημα, αν δεν εξηγηθεί, εκφράζεται με το κόκκινο καπέλο. Με άλλα λόγια, δίνει έμφαση στην έρευνα, στις θετικές υποθέσεις, στα θετικά οφέλη, αλλά, ταυτόχρονα, επιζητά την αιτιολόγηση και αξιολόγηση της θετικής εκτίμησης. Είναι πιο δύσκολο από το μαύρο καπέλο, γιατί ο εγκέφαλος διαθέτει φυσικό μηχανισμό για την αποφυγή μόνο των κινδύνων. Το μαύρο, δηλαδή, καπέλο διερευνά υποθετικά «αν» από την άποψη του ρίσκου και του κινδύνου, αντίθετα το κίτρινο καπέλο διερευνά το θετικό αντίστοιχο του ρίσκου, αυτό που ονομάζουμε ευκαιρία.

Το κίτρινο καπέλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί μετά το μαύρο, δηλαδή μετά τον εντοπισμό των αρνητικών σημείων, και να αναλάβει την ευθύνη να τα διορθώσει, αλλά και πριν το πράσινο καπέλο, ώστε να εντοπίσει μια ευκαιρία και να αφήσει το πράσινο καπέλο να την εκμεταλλευτεί, να προτείνει εναλλακτικές λύσεις και να καινοτομήσει.

Πράσινο καπέλο (δημιουργικότητα, νέες ιδέες): Έχει το χρώμα της βλάστησης και της γόνιμης ανάπτυξης, γι' αυτό το πράσινο καπέλο παράγει νέες και πρωτότυπες ιδέες, νέες έννοιες και αντιλήψεις. Αναζητά και παρουσιάζει εναλλακτικές δυνατότητες, στρατηγικές, διαδρομές και καινούργιους τρόπους προσέγγισης και επίλυσης του προβλήματος. Είναι το καπέλο της ανοικτής σκέψης, της καινοτομίας και της δημιουργικότητας, γιατί προχωρά πέρα από το γνωστό, το προφανές, το ικανοποιητικό και εμπεριέχει πρόκληση, εξερεύνηση και ρίσκο, «πειράματα σκέψης».

Το πράσινο καπέλο προτείνει πορεία δράσης και τροποποίησή της για την υπέρβαση των δυσκολιών, που επισήμανε το μαύρο καπέλο και αξιοποιεί, παράλληλα, τη θετική προοπτική και τις ευκαιρίες του κίτρινου καπέλου, ώστε να δώσει προκλητική οπτική, με την προϋπόθεση, όμως, να διαμορφωθεί και να προσαρμοστεί η ιδέα, ώστε να πλησιάζει και να ικανοποιεί αφενός μεν τη συγκεκριμένη κατάσταση και αφετέρου τις ανάγκες εκείνων που θα την εφαρμόσουν.

Μπλε καπέλο (οργάνωση, προγραμματισμός, αναστοχασμός): Έχει το χρώμα του ουρανού που καλύπτει τα πάντα, γι' αυτό αναλαμβάνει να επισκοπεί, να διαχειρίζεται και να οργανώνει τη σκέψη. Είναι το καπέλο του ελέγχου, ο παρατηρητής και η σκέψη πάνω στη σκέψη. Διατυπώνει, δηλαδή, τον σκοπό της σκέψης, εξηγεί τι θέλουμε να πετύχουμε, δείχνει τον στόχο, προσδιορίζει περιοχές εστίασης, δίνει οδηγίες και καθορίζει τη «στρατηγική» της σκέψης. Παρατηρεί και καταγράφει τις σκέψεις που έχουν γίνει, χωρίς να επιχειρηματολογεί υπέρ κάποιας λύσης ή πρότασης.

Το μπλε καπέλο μπορεί να φορεθεί από τον συντονιστή, πρόεδρο και διαχειριστή, κατά την αρχή της όλης διαδικασίας, προκειμένου να τηρεί την πειθαρχία, να εξετάζει και να φροντίζει αν φορούν όλοι το σωστό καπέλο, να ανακοινώνει την αλλαγή των καπέλων και να υποβάλλει τις σωστές ερωτήσεις, ανάλογα με το χρώμα του καπέλου. Ακόμη, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ενδιάμεσα ή κατά το τέλος της διαδικασίας, για να συνοψίζει, κατά διαστήματα, ή να συνθέτει τα τελικά συμπεράσματα, αλλά και να προτείνει, να προσδιορίζει και να καθοδηγεί τα επόμενα βήματα. Τελικά, το μπλε καπέλο λειτουργεί ως ο «ενορχηστρωτής» της μελετώμενης κατάστασης.

2.2. Εφαρμογή και κριτική της μεθόδου των «έξι καπέλων της σκέψης»

Ο de Bono προτείνει μια απλή και πρακτική μέθοδο, ένα «παιχνίδι», που έχει κανόνες και ιδιαίτερα σημαντική είναι η πειθαρχία σε αυτούς. Ένα καπέλο καλύπτει το κεφάλι-το κέντρο του ανθρώπινου μυαλού. Διαφορετικά χρώματα συμβολίζουν τους διαφορετικούς τρόπους και οπτικές της σκέψης που τίθενται σε εφαρμογή, κατά τη διαδικασία της συζήτησης. Τα άτομα μένουν επικεντρωμένα προς την κατεύθυνση της σκέψης τού χρησιμοποιούμενου κάθε φορά καπέλου και μόνο ο συντονιστής καθορίζει την αλληλουχία και την αλλαγή του καπέλου, ανάλογα με τη φύση του θέματος και τον επιδιωκόμενο σκοπό. Στην περίπτωση κατά την οποία η ακολουθία είναι εξελισσόμενη, δηλαδή δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη ροή καπέλων, αλλά η επιλογή γίνεται από τους συμμετέχοντες, υπάρχει κίνδυνος διαφωνίας μεταξύ των μελών ή προσπάθεια επηρεασμού της συζήτησης από αυτόν που διαλέγει.

Ως προς το χρόνο, είναι προτιμότερο να ορίζεται ένα μικρό χρονικό διάστημα και, ενδεχομένως, να παρατείνεται παρά οι συσχεπτόμενοι "να καταναλώνουν" αμήχανα τον χρόνο τους. Για το κόκκινο καπέλο μόνο αρκεί ελάχιστος χρόνος, αφού η έκφραση των συναισθημάτων δεν απαιτεί δικαιολόγηση ή εξηγήσεις.

Η χρήση των καπέλων μπορεί να γίνει σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο, ενώ δεν υπάρχει μία σωστή και ενδεδειγμένη ακολουθία, σχετικά με τη χρήση των καπέλων. Τα καπέλα άλλοτε μπορούν να χρησιμοποιηθούν χωριστά, προκειμένου να χρησιμεύσουν ως σύμβολα για έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης και άλλοτε διαδοχικά, το ένα μετά το άλλο. Τέλος, αφενός μεν δεν είναι απαραίτητο κάθε φορά να χρησιμοποιούνται όλα τα καπέλα και αφετέρου δίνεται η δυνατότητα της πολλαπλής χρήσης κάποιου ή κάποιων καπέλων.

Η εφαρμογή της μεθόδου αποφέρει σημαντικά οφέλη στους συμμετέχοντες. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα εξής (De Bono Group, χ.χ.· De Bono, 1985· De Bono, 2016· Kivunja, 2015):

- *Παράλληλη σκέψη σε εφαρμογή:* Στην παραδοσιακή αντιθετική και διαλεκτική σχέση οι δύο πλευρές βλέπουν διαφορετικές πτυχές του ζητήματος, βρίσκονται σε σύγκρουση και κριτικάρουν η μία την άλλη. Στην παράλληλη σκέψη όλοι κοιτάζουν προς την ίδια κατεύθυνση, ταυτόχρονα φορούν και αφαιρούν με ευκολία το ίδιο καπέλο και αμοιβαία εξερευνούν όλες τις όψεις ενός ζητήματος.
- *Διαχωρισμός σκέψης:* Επιτρέπει τον διαχωρισμό των διαφορετικών πτυχών της σκέψης και την εστίαση σε έναν μόνο τρόπο σκέψης, αποφεύγοντας τη σύγχυση που προκαλούν παράλληλες ενέργειες, όπως η επεξεργασία και κριτική των πληροφοριών, η δημιουργία ιδεών, η έκφραση των συναισθημάτων.
- *Σφαιρική και αποτελεσματική σκέψη. Δημιουργική και καινοτομική απόδοση:* Η τεχνική του De Bono επιτρέπει εύκολη αλλαγή και εφαρμογή των κατευθύνσεων της σκέψης, την κατάθεση πολλών απόψεων στο τραπέζι του διαλόγου, τη συνειδητοποίηση πολλών εναλλακτικών λύσεων, τη σφαιρική προσέγγιση διαφόρων θεμάτων, την ολιστική τους αντιμετώπιση, την εποικοδομητική συζήτηση, τη γρηγορότερη και αποτελεσματικότερη παραγωγή καλύτερων ιδεών, την εξοικονόμηση πολύτιμου χρόνου σε προσωπικό και ομαδικό επίπεδο, την αναζήτηση δημιουργικών και εφαρμόσιμων λύσεων.
- *Κατευθύνσεις και όχι περιγραφές σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον:* Η χρήση των καπέλων συντείνει στην ενασχόληση με το «τι πρόκειται να συμβεί», «τι μπορεί να γίνει» και όχι με το «τι έχει συμβεί», «τι είναι». Με αυτόν τον τρόπο, δεν αναζητείται ένα «τυποποιημένο κουτί» στο οποίο αντιστοιχεί μια καινούργια κατάσταση, αλλά προάγεται ένα μοντέλο εποικοδομητικής σκέψης.
- *Παράκαμψη της κατηγοριοποίησης των ανθρώπων, διαχωρισμός του «εγώ» από τη συνολική «απόδοση»:* Με τα καπέλα δεν περιγράφονται άνθρωποι, δεν τίθενται

«ετικέτες» στα σκεπτόμενα άτομα, αλλά δηλώνεται ο ζητούμενος τύπος σκέψης και επιζητείται η δημιουργική συμβολή όλων των συμμετεχόντων, ανεξάρτητα από την προσωπική τους θέση, αφού κάθε σκεπτόμενο άτομο θα πρέπει να μπορεί να χρησιμοποιεί όλα τα καπέλα. Με άλλα λόγια, οι συμμετέχοντες, που «φορούν», μεταφορικά ή και πραγματικά πολλές φορές, τα καπέλα, συνειδητοποιούν ότι τα καπέλα και τα χρώματα λειτουργούν απλώς ως «νοητικές κρεμάστρες».

- *Ομαδικότητα και συνεργασία:* Τα καπέλα αποτελούν ένα εργαλείο σκέψης για ομαδική συζήτηση, διευθύνουν αποτελεσματικότερα ομαδικές δράσεις, διασφαλίζουν τη συνοχή και επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να εκφράσουν, χωρίς το ρίσκο και τον φόβο της απόρριψης, την άποψή τους, γιατί χαρακτηρίζουν την κατεύθυνση της σκέψης και όχι το σκεπτόμενο άτομο.

- *Μεταγνωστική επίγνωση:* Η μέθοδος των έξι καπέλων δημιουργεί μία αυξημένη επίγνωση των διαφορετικών τρόπων σκέψης που χρησιμοποιούνται σε κάθε περίπτωση, προωθεί μεταγνωστικές διεργασίες και καλλιεργεί τη μεταγνώση, δηλαδή τη γνώση του ατόμου για τις δικές του τις γνωστικές λειτουργίες (τη σκέψη σχετικά με τη σκέψη), και οδηγεί στον αναστοχασμό.

Η τεχνική των έξι σκεπτόμενων καπέλων του E. de Bono τεκμηριώνεται μέσα από διάφορες μαθησιακές στρατηγικές και διδακτικές θεωρίες, όπως: η ανακαλυπτική και διερευνητική μάθηση, η εποικοδομητική, η συνεργατική και αλληλεπιδραστική, η μάθηση διαμέσου επίλυσης προβλημάτων, η ενεργητική μάθηση, η διαλογική, η ανακλαστική μάθηση, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ο συνειδητός (αυτο)στοχασμός και η ανάλυση σχετικά με το τι έχει κάνει κάποιος (ή κάνει εκείνη τη στιγμή). Με άλλα λόγια, η εφαρμογή της μεθόδου «six thinking hats» έχει θετική επίδραση ως προς την επίτευξη των γνωστικών, συναισθηματικών, κοινωνικών, μεταγνωστικών στόχων (Κολιάδης, 2002• Κουλαϊδής, 2007).

3. Η αξιοποίηση των «έξι καπέλων σκέψης»

Τα έξι καπέλα σκέψης έχουν ένα ευρύ πεδίο εφαρμογών. Η τεχνική αυτή είναι κατάλληλη για υπαλλήλους, επαγγελματίες, υπεύθυνους ομάδων, υπεύθυνους έργων, τμήματα διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού, υπεύθυνους τμημάτων, δικηγόρους, τμήματα οικονομικά, έρευνας και ανάπτυξης, πωλήσεων, ανάπτυξης νέων προϊόντων, διαφημιστικά, μάρκετινγκ, μηχανοργάνωσης και εξυπηρέτησης πελατών για την αναζήτηση καινοτόμων ιδεών και λύσεων σε κάποιο θέμα/πρόβλημα. Στην εργασία αυτή θα αξιοποιηθεί η τεχνική «έξι σκεπτόμενα καπέλα» του Edward de Bono κατά την ανάγνωση του διηγήματος του Αντώνη Σαμαράκη «Σ' ένα συνοριακό σταθμό» που εμπεριέχεται στο *Με λογισμό και μ' όνειρο. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' & Στ' τάξης Δημοτικού* (σελίδες 67-68). Η τεχνική αυτή μπορεί να αποτελέσει μια συμπληρωματική δραστηριότητα, παιγνιώδους χαρακτήρα, στις τέσσερις προτεινόμενες ενδεικτικές ερωτήσεις/δραστηριότητες του *Ανθολογίου*, οι οποίες αναδεικνύουν την ανταπόκριση του μαθητή. Να σημειώσουμε, επίσης, εδώ ότι φιλοσοφία και οι διατυπωμένες προθέσεις του *Ανθολογίου*, όπου περιέχεται το διήγημα, σε κάποιο βαθμό σχετίζονται με τη θετική επίδραση της μεθόδου του de Bono, ως προς την επίτευξη των γνωστικών, συναισθηματικών, κοινωνικών, μεταγνωστικών στόχων. Συγκεκριμένα: α) οι γνωστικοί στόχοι αφορούν την προσφορά και έμμεση πρόσκτηση γνώσεων, την επαφή και τον γόνιμο προβληματισμό του παιδιού σε διαχρονικές αξίες, β) οι συναισθηματικοί στόχοι αποσκοπούν στη βιωματική απόλαυση της λογοτεχνίας, γ) οι κοινωνικοί στόχοι αποβλέπουν στην επικοινωνία με τους συμμαθητές-συναναγνώστες και δ) οι

μεταγνωστικοί στόχοι αναφέρονται τη διαμόρφωση ενός αναγνώστη που θα είναι παράγοντας ενεργητικός και κρίσιμος για τη διαμόρφωση του νοήματος και τη συνδιαλλαγή με το κείμενο (Κατσίκη-Γκίβαλου, χ.χ.: 3, 4, 8, 12).

Η συνήθης πρακτική αξιοποίησης του διηγήματος του Σαμαράκη είναι να προσεγγίζεται διαθεματικά σε σχέση με το γλωσσικό μάθημα, αναφορικά με τη δομή και την οργάνωση ενός γραπτού κειμένου ή με τη θεματική ενότητα με τίτλο «Ταξίδια, τόποι, μεταφορικά μέσα», ή σε σχέση με τα παραδοσιακά επαγγέλματα ή να συζητείται ως προς τη σημασία της επιλογής του επαγγέλματος (Κιοσές, 2008). Ένα άλλο θέμα είναι ότι παρατίθεται ένα απόσπασμα του διηγήματος, χωρίς να γίνεται σχετική αναφορά, παρά το γεγονός ότι η έκταση του συνολικού διηγήματος δεν λειτουργεί απαγορευτικά. Συνεπώς, οι μαθητές αποκτούν μια πολύ γενική σχέση με τον τίτλο του διηγήματος, καθώς και ασαφή, απροσδιόριστη και μάλλον περιφερειακή σχέση με τον τίτλο της συλλογής διηγημάτων «Ζητείται ελπίς», στην οποία ανήκει (Κιοσές, 2008).

Παρακάμπτοντας τις ανωτέρω επισημάνσεις, η ιστορία την οποία διαβάζουν οι μαθητές αναφέρεται στην παιδική ηλικία ενός σιδηροδρομικού, ο οποίος «είχε μανία με τα τρένα» και συχνά «το έσκαγε από το σχολείο», για να βρίσκεται στον χώρο του σταθμού, να παρατηρεί τους ταξιδιώτες και «να ονειρεύεται τον εαυτό του σταθμάρχη στον κεντρικό σταθμό της πρωτεύουσας». Τελικά, εργάζεται στον αγαπημένο του χώρο όχι, όμως, ως σταθμάρχη αλλά ως σιδηροδρομικός, γιατί δεν έχει τα «τυπικά προσόντα» (δεν ολοκλήρωσε το σχολείο). Τώρα πια συνταξιούχος σκέφτεται να γράψει τις αναμνήσεις του σε ένα βιβλίο και κοινοποιεί το σχέδιό του σε έναν φίλο του δάσκαλο. Ο δάσκαλος του προτείνει έναν μακρόσυρτο τίτλο και οι δυο φίλοι σε μια ταβέρνα τσουγκρίζουν τα ποτήρια τους.

Λευκό καπέλο. Εκπαιδευτικός: «Νομίζω ότι μας χρειάζεται η σκέψη του λευκού καπέλου. Ας αρχίσουμε, λοιπόν, φοράντας το λευκό καπέλο, που θα ονομάσουμε ‘ξέρω ότι’». Ενδεικτικές ερωτήσεις: Ποιες πληροφορίες έχουμε; Είναι αρκετές οι πληροφορίες που διαθέτουμε; Τι πληροφορίες μας λείπουν και τις χρειαζόμαστε; Πώς και από πού θα αποκτήσουμε τις σχετικές πληροφορίες και ποιες ερωτήσεις πρέπει να κάνουμε; (De Bono, 2006• Κινιunja, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση:

- Ποιος; (πρόσωπα του κειμένου, κύριο/κεντρικό: ο σιδηροδρομικός και δευτερεύον: ο φίλος του και δάσκαλος).
- Πού (τόπος πού διαδραματίζονται τα γεγονότα); Πότε (χρόνος, σε ποια εποχή); Δηλαδή, ποιο το σκηνικό, το χωροχρονικό πλαίσιο (ένας σταθμός τρένου σε μια μικρή επαρχιακή πόλη, σε απροσδιόριστο χρόνο);
- Ποιο είναι το σενάριο/ιστορία, ο θεματικός άξονας και κατά πόσο αυτό πραγματοποιήθηκε (το όνειρο-στόχος ενός παιδιού); Ποιες πληροφορίες υπάρχουν για το θέμα που μας απασχολεί; Είναι πραγματικότητα ή όχι;
- Τι (γεγονότα); Δηλαδή, σκηνικές εικόνες στις τρεις διαστάσεις του χρόνου. Μακρινό παρελθόν: Τα παιδικά χρόνια-το όνειρο. Παρελθόν: Τα χρόνια ως σιδηροδρομικός. Παρόν: Τα χρόνια ως συνταξιούχος.
- Τι είχε μάθει ο πρωταγωνιστής της ιστορίας μας, όταν ήταν μικρός, συχνάζοντας στον σταθμό του τρένου;
- Ποιες πληροφορίες δίνει ο συγγραφέας για τους «μοναχικούς ταξιδιώτες»;
- Γνωριμία με τον λογοτέχνη Αντώνη Σαμαράκη.
- Ένταξη στο λογοτεχνικό είδος και στο όλον (πρόκειται για απόσπασμα από ομότιτλο διήγημα που ανήκει στη συλλογή «Ζητείται ελπίς»).

Το πρώτο αυτό στάδιο αποτελεί σημαντικό σκέλος και βολικό τρόπο για την αναζήτηση ουδέτερων δηλώσεων και τον ορισμό των πληροφοριών που μας λείπουν. Συνεπώς, οι ερωτήσεις του εκπαιδευτικού πρέπει να είναι κατάλληλα διατυπωμένες, ακριβείς και εύστοχες, ώστε να μην κατακλυσθεί από περιττές πληροφορίες που θα αποπροσανατολίσουν από τη διαδικασία. Η σκέψη των μαθητών λειτουργεί όπως ένας υπολογιστής, πράγμα που σημαίνει ότι κατευθύνεται στα δεδομένα, τα οποία σχετίζονται με το εξεταζόμενο κείμενο, χωρίς αντιπαραθέσεις και σχολιασμούς. Στην αρχή, λοιπόν, της διδακτικής πρότασης και εφαρμογής της θεωρίας, η ομάδα με το άσπρο καπέλο αναλαμβάνει να το «γεμίσει» πληροφορίες σχετικές με το προς συζήτηση κείμενο, οι οποίες θα λειτουργήσουν ως υπόβαθρο για τις σκέψεις που πρόκειται να ακολουθήσουν.

Κόκκινο καπέλο. Εκπαιδευτικός: «Ας βάλουμε όλοι μαζί τώρα τα κόκκινα καπέλα μας για λίγο. Δώστε μου, λοιπόν, τη σκέψη σας με το κόκκινο καπέλο, που θα το ονομάσουμε ‘καπέλο της καρδιάς’». Ενδεικτικές ερωτήσεις: Ποια είναι τα συναισθήματα που υπάρχουν εδώ; Πώς αισθάνεσαι, πώς νιώθεις σχετικά με...; Τι σου αρέσει; Τι δεν σου αρέσει; Τι σου υπαγορεύει η διαίσθησή σου; (De Bono, 2006 ♦ Κινυνja, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση:

- Ποια είναι τα συναισθήματά σου για τον πρωταγωνιστή της ιστορίας (σιδηροδρομικό);
- Τι σου αρέσει ή δεν σου αρέσει αναφορικά με το κεντρικό πρόσωπο (σιδηροδρομικό);
- Ποια θεωρείς ως την πιο συναρπαστική πτυχή αυτής της ιστορίας;
- Ποια τμήματά της τα βρήκες βαρετά;
- Πώς ονειρευόταν τον εαυτό του ο σιδηροδρομικός και τι νιώθει που δεν πραγματοποίησε το παιδικό του όνειρο και αναγκάστηκε να συμβιβαστεί;
- Ποια η εκτίμησή σου για την τελική του επιλογή;
- Εσύ, πώς νομίζεις ότι θα ένιωθες αν είχαν διαψευστεί τα παιδικά σου όνειρα;

Μαύρο καπέλο. Εκπαιδευτικός: «Θέλω να ακούσω τις σκέψεις σας με το μαύρο καπέλο. Ας φορέσουμε όλοι το μαύρο καπέλο που θα το ονομάσουμε ‘καπέλο της σύνεσης και της κριτικής σκέψης’». Ενδεικτικές ερωτήσεις: Ποια είναι τα ενδεχόμενα προβλήματα που θα ανακύψουν και οι κίνδυνοι που θα μας απειλήσουν; Τι είναι πιθανόν να γίνει στο μέλλον; Ποια είναι τα μειονεκτήματα του γεγονότος που μας απασχολεί; Θα πετύχει; Τι συνέπειες θα προκύψουν από αυτές τις ενέργειες; (De Bono, 2006 ♦ Κινυνja, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση:

- Ποια νομίζεις ότι είναι τα αρνητικά στοιχεία του ήρωα και ποια προβλήματα του δημιουργούν (δεν τα κατάφερε να τελειώσει το σχολείο, δεν έγινε σταθμάρχης, δεν είχε τα τυπικά προσόντα);
- Ποια είναι τα λάθη του πρωταγωνιστή της ιστορίας;
- Ποια προβλήματα μπορούν να ανακύψουν από τη μη πραγματοποίηση των παιδικών ονείρων; Υπάρχει περίπτωση να επηρεάσει αρνητικά κάποιον η μη πραγματοποίηση της κρυφής επιθυμίας για κάτι;
- Τι θα μπορούσε να συμβεί στην περίπτωση που θα διαψεύδονταν τα παιδικά σου όνειρα;
- Μπορείς να καταγράψεις ενδεχόμενες αδυναμίες του περιεχομένου και του κειμενικού μηνύματος σε σχέση με τα υπόλοιπα διηγήματα της συλλογής «Ζητείται ελπίς»;
- Πώς επηρεάζει αρνητικά το περιεχόμενο του κειμένου η αποσπασματικότητά του;
- Ποια αρνητικά σημεία του Αντώνη Σαμαράκη θα είχες να του προσάψεις, σε σχέση με άλλους συγγραφείς που γνωρίζεις;

Κίτρινο καπέλο. Εκπαιδευτικός: «Ας βάλουμε το κίτρινο καπέλο, ας δούμε τις θετικές πλευρές και ας δώσουμε μια θετική ερμηνεία. Τι βλέπετε, λοιπόν, τώρα από την άποψη του κίτρινου καπέλου, που θα το ονομάσουμε ‘ευαισθησία στην αξία’». Ενδεικτικές ερωτήσεις: Ποιες είναι οι συγκεκριμένες αξίες, για ποιον και πώς εκφράζονται; Ποιες άλλες αξίες μπορούμε να βρούμε; Ποια είναι τα θετικά σημεία και πλεονεκτήματα του γεγονότος που μας απασχολεί; Ποιος θα ωφεληθεί από αυτό; Ποια είναι τα προτερήματα αυτής της λύσης και γιατί πιστεύετε ότι θα αποδώσει; Αν ήταν δυνατόν να αλλάξουμε την κατάσταση, τι θα μπορούσαμε να κάνουμε για να τη βελτιώσουμε; (De Bono, 2006• Κινυνja, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση:

- Ποια καλά-δυνατά σημεία μπορείς να συνοψίσεις από αυτό το κείμενο;
- Ποιες είναι οι αξίες που παρουσιάζονται και πώς εκφράζονται;
- Ποια είναι τα θετικά στοιχεία ως προς το ύφος, τη γλώσσα, την εικονοποιία, την τριτοπρόσωπη αφήγηση, την ανωνυμία προσώπων και την αοριστία του χωροχρονικού πλαισίου (ύφος απλό και λιτό, γλώσσα καθημερινή-λαϊκές εκφράσεις, έντονες κινηματογραφικές εικόνες, διαχρονικότητα);
- Ποια είναι τα θετικά σημεία του Αντώνη Σαμαράκη, σε σχέση με άλλους λογοτέχνες που έχεις γνωρίσει;

Πράσινο καπέλο. Εκπαιδευτικός: «Ας δούμε μερικές νέες ιδέες γι’ αυτό το θέμα, με την προστασία του πράσινου καπέλου. Φορέστε, λοιπόν, το πράσινο καπέλο σας, που θα το ονομάσουμε ‘δημιουργικότητα και καινοτομία’». Ενδεικτικές ερωτήσεις: Μπορείτε να σκεφτείτε μια καινούργια λύση; Ποιες νέες ιδέες έχετε; Υπάρχουν εναλλακτικές προτάσεις; Πόσοι διαφορετικοί τρόποι υπάρχουν για την επίτευξη του στόχου; Τι θα συμβεί αν...; Κάτι που δεν έχουμε σκεφθεί είναι... Μπορούμε να δώσουμε άλλες ερμηνείες; (De Bono, 2006• Κινυνja, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση:

- Σκέφτεσαι κάποιον διαφορετικό τίτλο για το βιβλίο που πρόκειται να γράψει ο σιδηροδρομικός;
- Μπορείς να προσθέσεις και άλλες λεπτομέρειες, επεκτείνοντας τον λόγο σε σημεία όπου υπάρχει πύκνωση και να αναφέρεις τις αναμνήσεις που κουβαλά ο σιδηροδρομικός μετά από τριάντα δύο χρόνια εργασίας;
- Εμπλούτισε το κείμενο με διαλογικές σκηνές (ευθύς λόγος) εκεί όπου υπάρχει αφηγημένος (πλάγιος) λόγος (π.χ. παιδί-μητέρα, σιδηροδρομικός-μοναχικός ταξιδιώτης, σιδηροδρομικός-φίλος).
- Να παρέμβεις στην πλοκή της ιστορίας και να την αλλάξεις, παρουσιάζοντας τον πρωταγωνιστή ως σταθμάρχη και όχι ως σιδηροδρομικό.
- Δοκίμασε έναν εναλλακτικό τρόπο αφήγησης και παρουσίασε την ιστορία από τη μεριά της μητέρας.
- Συνέχισε την ιστορία και διηγήσου τι απέγιναν τα απομνημονεύματα του σιδηροδρομικού (Γνώρισαν μεγάλη εκδοτική επιτυχία; Κέρδισε πολλά χρήματα;).
- Τι θα συνέβαινε αν ο ήρωάς μας είχε, τελικά, πραγματοποιήσει το όνειρό του και είχε γίνει σταθμάρχης;
- Μπορείς να γράψεις ένα πραγματικό ή φανταστικό γεγονός που σου ανακαλεί αναμνήσεις της παιδικής σου ηλικίας;
- Μίλησε για κάποιον στόχο που έβαλες στη ζωή σου. Τον πέτυχες ή όχι και πώς ένιωσες σε κάθε περίπτωση;
- Αν ήσουν σεναριογράφος και σου είχε ζητηθεί να γράψεις το σενάριο της ζωής του σιδηροδρομικού, τι θα επέλεγες να βάλεις στην ταινία σου, η οποία θα είχε αυτόν τον

τίτλο; Ενδεχομένως, θα μπορούσες να αλλάξεις τον τίτλο, ώστε να ταιριάζει με το σενάριό σου.

- Γράψε μια φανταστική ιστορία, με βάση το σχήμα «όνειρο-συμβιβασμός-αποτέλεσμα».
- Περίγραψε μια σκηνή από σταθμό (λεωφορείου, τρένου) και εμπλούτισέ την, αξιοποιώντας εικόνες από το διαδίκτυο.
- Έχεις αναλάβει με τους συμμαθητές σου ένα project στο μάθημα «Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός». Ετοίμασε κάποιες ερωτήσεις και ζήτησε από έναν σιδηροδρομικό μια συνέντευξη, αναφορικά με τα κριτήρια επιλογής του επαγγέλματος που ασκεί.
- Σύνθεσε μια αφίσα με τίτλο «Επαγγέλματα των διαδρομών με τρένο», στην οποία θα περιλάβεις τα εξής: τα επαγγέλματα, τα χαρακτηριστικά τους, τον χώρο και τις συνθήκες άσκησης, φωτογραφίες, εικόνες, τις οποίες θα υπομνηματίσεις και σύντομο περιγραφικό κείμενο.
- Δημιούργησε ένα κολάζ με εικόνες από σταθμούς και τρένα παλαιότερης και σύγχρονης τεχνολογίας.
- Είσαι ένας μοναχικός ταξιδιώτης και μέσα στο βαγόνι σου κρατάς κάποιες σημειώσεις, για να γράψεις στο ημερολόγιο σου τις εντυπώσεις σου. Ποια στοιχεία νομίζεις ότι αξίζει να συμπεριλάβεις;
- Το σχολείο σου κάθε χρόνο κανονίζει ένα ταξίδι με προορισμό κάποια χώρα του εξωτερικού. Πώς θα οργάνωνες το ταξίδι σου και τι θα έβαζες μέσα στη βαλίτσα σου;
- Αφού επισκεφτείς το διαδίκτυο, να αναζητήσεις και να ακολουθήσεις «Διαδρομές με τρένο»: λογοτεχνικές, μουσικές, ποιητικές, φωτογραφικές, συναισθηματικές, γεωγραφικές, γεωφυσικές και να δημιουργήσεις έναν φάκελο με το υλικό αυτό.

Μπλε καπέλο. Το μπλε καπέλο το κρατά ο εκπαιδευτικός ως συντονιστής και ενορχηστρωτής της όλης προσπάθειας και έχει ως στόχο τον σχεδιασμό, την οργάνωση και τον έλεγχο του όλου εγχειρήματος, αλλά και τη σύνοψη κάποιων συμπερασμάτων. Ενδεικτικές ερωτήσεις: Ποιο είναι το θέμα που συζητάμε και ποιες οι εκφάνσεις του; Πού βρισκόμαστε αναφορικά με το θέμα που εξετάζουμε; Πού θέλουμε να πάμε και πώς θα φτάσουμε εκεί; Ποιο είναι το συμπέρασμα και πώς φτάσαμε σε αυτό; Λοιπόν, με λίγα λόγια καταλήξαμε ότι... Τι προσδοκούμε να πετύχουμε και τι επιτεύχθηκε; Τι καταλάβατε και τι μάθατε από αυτό που διαβάσατε, είδατε ή ακούσατε; Ζητούμενο είναι όχι μόνο το αποτέλεσμα, αλλά και ο τρόπος και η οργάνωση της σκέψης μας (στρατηγική). Ποιες είναι οι μελλοντικές μας ενέργειες; (De Bono, 2006▪ Κίνουηα, 2015).

Θέματα προς διερεύνηση και συζήτηση κατά την αρχή, την εξέλιξη και το τέλος της δραστηριότητας:

- Ποιο θέμα συζητάμε και ποιες είναι οι εκφάνσεις/πλευρές του;
- Ποιο είναι το ζήτημα που μας προβληματίζει;
- Τι προσδοκούμε να πετύχουμε;
- Ποια είναι η ακολουθία των καπέλων που θα εφαρμόσουμε;
- Ποιο είναι το πιο σημαντικό πράγμα που έμαθες σήμερα και δεν το ήξερες;
- Τι σου τράβηξε περισσότερο την προσοχή και το θεωρείς ως το πιο ενδιαφέρον στο σημερινό μάθημα;
- Ποια νομίζεις ότι θα θυμάσαι για πολύ καιρό και θα σου φανούν χρήσιμα στο μέλλον;
- Τι ήταν αυτό που δεν κατάλαβες;
- Τι καταφέραμε στο σημερινό μάθημα και σε ποια συμπεράσματα καταλήξαμε; Γράψε μια σύντομη αναφορά.

- Πώς φτάσαμε σε αυτό το συμπέρασμα;
- Ποιες θα ήθελες να είναι οι επόμενες ενέργειες μας; (Ενδεικτικές προτάσεις: Οι μαθητές: α) διαβάζουν τα υπόλοιπα κείμενα που περιέχονται στη συλλογή διηγημάτων «Ζητείται ελπίς» και εντοπίζουν το κοινό μοτίβο «προβλήματα του ήρωα- αναζήτησης διεξόδου-αποτελέσματα». β) συσχετίζουν τον τίτλο της συλλογής με το περιεχόμενο των διηγημάτων. γ) εξετάζουν το θέμα της διάψευσης των ονείρων και του επερχόμενου συμβιβασμού (αξιοπρεπή ή μη) σε σχέση με το ποίημα του Κ.Π. Καβάφη «Όσο μπορείς». δ) καταθέτουν τις σκέψεις τους γύρω από κοινωνικούς προβληματισμούς, όπως η μοναξιά και η αποξένωση του σύγχρονου ανθρώπου, βλ. μοναχικοί ταξιδιώτες).

4. Συμπεράσματα

Τα έξι καπέλα του de Bono αποτελούν ένα απλό, εφαρμόσιμο και αποδοτικό εργαλείο χαρτογράφησης των διαδρομών της σκέψης, το οποίο στοχεύει αφενός να απλοποιήσει τη σκέψη, επιτρέποντάς της να ασχολείται με ένα πράγμα κάθε φορά (π.χ. πληροφορίες, συναισθήματα, δημιουργικότητα, θετικά, αρνητικά) και αφετέρου να επιτρέψει αλλαγές στη σκέψη, ενώ, παράλληλα, βοηθά τα σκεπτόμενα άτομα να βγουν «έξω από το κουτί» και να αποκτήσουν «σφαιρική σκέψη». Ειδικότερα, στη διδακτική πράξη, τα «καπέλα» προάγουν όχι μόνο τη γνωστική αλλά και την κοινωνικο-συναισθηματική εκπαίδευση και εφοδιάζουν τους μαθητές με δεξιότητες απαραίτητες για τη σχολική αλλά και μετέπειτα ενήλικη ζωή τους. Τελικά, οι μαθητές νιώθουν περήφανοι για τις ικανότητές τους, αφού μπορούν και φορούν και τα έξι καπέλα σκέψης και λειτουργούν με τον σωστό τρόπο σε κάθε περίπτωση (De Bono, 2006). Και όλα αυτά με το παιχνίδι, την πρόκληση, τη θεατρικότητα, ένα καπέλο μπορεί να φορεθεί και να αφαιρεθεί με ευκολία και είναι ορατό στους γύρω, και την απόλαυση των έξι χρωματιστών καπέλων...

Καταλήγοντας, αν τα έξι καπέλα εκληφθούν ως ένα διδακτικό / τεχνοκεντρικό εργαλείο το οποίο, ενδεχομένως, εντάσσει όλες σχεδόν τις λογοτεχνικές θεωρίες στο τεχνοκρατικό αυτό σχήμα, ίσως θα είχε ενδιαφέρον αφενός μεν να γίνει γνωστή μια τέτοια συλλογιστική στους εκπαιδευτικούς που αναζητούν τρόπους και μεθόδους για τη δουλειά του και αφετέρου η εφαρμογή της στο πεδίο θα αποδείκνυε το βάθος της σκέψης των έξι καπέλων. Και αν στα έξι καπέλα του de Bono προσθέσουμε άλλα δύο, το έβδομο της φιλαναγνωσίας και το όγδοο της δημιουργικής γραφής, τότε συνολικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε κάθε είδους λογοτεχνική προσέγγιση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Rumble, M. (2010). *Defining 21st century skills* (Draft White Paper 1). Melbourne, Australia: Assessment and Teaching of 21st Century Skills. [Ανακτήθηκε από <http://www.atc21s.org/> στις 20/10/2017].
- Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5, 444-454.
- Guilford, J. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
- Illumine Ltd (2008). [Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/y7rax331> στις 20/10/2017].
- Davis, G.A. (1992). *Creativity is for ever*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt Publishing.
- De Bono Group (χ.χ.). Six Thinking Hats. Ανακτήθηκε από http://www.debonogroup.com/six_thinking_hats.php στις 20/10/2017].
- De Bono, Ed. (1985). *Six Thinking Hats: An Essential Approach to Business Management*. Little, Brown, & Company.

- De Bono Thinking Systems (2007). [Ανακτήθηκε από <http://www.debonothinkingsystems.com/tools/6hats.htm> στις 20/10/2017].
- De Bono, E. (2006). *Τα Έξι Καπέλα Της Σκέψης*. Μετάφραση: Γιώργος Μπαρουξής. Αθήνα: Αλκυών.
- Kivunja, Ch. (2015). Using De Bono's Six Thinking Hats Model to Teach Critical Thinking and Problem Solving Skills Essential for Success in the 21st Century Economy. [Ανακτήθηκε από https://file.scirp.org/pdf/CE_2015031710033222.pdf στις 20/10/2017].
- Trilling, B. (χ.χ.). Learning for Life in the 21st Century 10 Reasons Why 21st Century Learning Will Succeed. [Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/y7jeg9u8> στις 20/10/2017].
- Wikipedia. *Six Thinking Hats*. [Ανακτήθηκε από https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Thinking_Hats στις 20/10/2017].
- Βλαχοκυριάκου, Φ. & Τζωρτζάκης, Ι. (2015) *Από την αντιπαραθετική στην παράλληλη σκέψη - Τα έξι καπέλα της σκέψης στην εκπαίδευση: Θεωρία και Αναπαραστάσεις διαδικασίας για εφαρμογή από μαθητές και εκπαιδευτικούς*. Ηράκλειο. [Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/ybr9263d> στις 20/10/2017].
- Κατσίκη-Γκίβαλου, Αν., Καλογήρου, Τζ., Παπαδάτος, Γ., Πρωτονοτάριου, Στ, & Πυλαρινός, Θ. (χ.χ.). *Με λογισμό και μ' όνειρο. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' & Στ' τάξης Δημοτικού. Οδηγίες για τον Δάσκαλο* (επιμ.: Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου). Αθήνα: ΙΤΥΕ-Διόφαντος.
- Κιοσές, Σπ. (2008). Η αφηγηματολογία ως μέσο προώθησης της κριτικής ανάγνωσης της λογοτεχνίας: εστιάζοντας στο διήγημα του Αντώνη Σαμαράκη «Σ' ένα συνοριακό σταθμό». *Κείμενα*, 8. [Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/y8rhrkco> στις 20/10/2017].
- Κολιάδης, Εμμανουήλ Α. (2002). *Γνωστική Ψυχολογία Γνωστική Νευροεπιστήμη και Εκπαιδευτική Πράξη*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Κουλαϊδής, Β. (επιμ.), (2007). *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη κριτικής δημιουργικής σκέψης*. Αθήνα: ΟΕΠΕΚ.
- Μαγνήσαλης, Κ.Γ. (1996, 4^η έκδ.). *Δημιουργική: Θεωρία και τεχνική για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας*. Αθήνα: Interbooks.
- Ματσαγγούρας, Η. (2003). *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση. Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Ξανθάκου, Γ. (1998). *Η δημιουργικότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (2004). *Δημιουργική Σκέψη στο Σχολείο και στην Οικογένεια*. Αθήνα: Κοράλι - Γκέλμπεσης Γιώργος.
- Σαμαράκης, Α. (1966). Σ' ένα συνοριακό σταθμό. Στο: *Με λογισμό και μ' όνειρο. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' & Στ' τάξης Δημοτικού*, 67-68.